

УДК 330.101

ІНСТИТУЦІОНАЛЬНІ АСПЕКТИ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ ТА ЛЮДСЬКОГО РОЗВИТКУ

Стрижак О.О., к.е.н., доцент

*Харківський національний економічний університет ім. С. Кузнеця
Україна, 61166, м. Харків, просп. Науки, 9-А*

elle@lenta.ru

У статті обґрунтовано необхідність розширення економічного підходу щодо дослідження людини за рахунок використання інструментарію інституціональної економіки. Зроблено висновок, що людський розвиток тісно пов'язаний з людським капіталом та становить собою якісну перманентну динамічну зміну стану людського капіталу в межах діючої соціально-економічної системи внаслідок розвитку суспільства. Людський розвиток у порівнянні з людським капіталом включає не лише економічні, але й культурні та інституціональні компоненти. Представлено схему взаємозв'язку процесів формування людського капіталу та людського розвитку. Процес формування людського капіталу не може здійснюватися поза суспільством, тому він обумовлює виникнення зовнішніх ефектів. Доведено, що одним з завдань людського розвитку є мінімізація негативних екстерналій людського капіталу, спрямування спроможностей та навичок людини на її розвиток та розвиток суспільства. Перевищення негативних екстерналій над позитивними призводить до рецесії, й навпаки – перевищення позитивних над негативними – до прогресу в області людського розвитку. З'ясовано, що інститути, які діють у суспільстві, можуть зменшувати негативні екстерналії людського розвитку та стимулювати позитивні. Обґрунтовано, що інституціональна система повинна забезпечувати стимулювання позитивних екстерналій людського розвитку та обмеження негативних. З цього слідує, що інститути виступають поєднуючою ланкою соціального та економічного аспектів розвитку. Зроблено висновок, що державна підтримка людського розвитку повинна бути спрямована не лише на надання адресної матеріальної допомоги, а насамперед на створення умов щодо реалізації можливостей на користь окремій людині та суспільству в цілому. Важливо не лише надання державою можливостей щодо забезпечення умов людського розвитку, але й активна життєва позиція суб'єкта людського розвитку щодо реалізації наданих можливостей.

Ключові слова: людський капітал, людський розвиток, екстерналії людського капіталу.

ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО КАПИТАЛА И ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ

Стрижак Е.О., к.э.н., доцент

*Харьковский национальный экономический университет им. С. Кузнеця,
Украина, 61166, г. Харьков, просп. Науки, 9-А*

elle@lenta.ru

В статье обоснована необходимость расширения экономического подхода к исследованию человека за счет использования инструментария институциональной экономики. Сделан вывод, что человеческое развитие тесно связано с человеческим капиталом и представляет собой качественное перманентное динамическое изменение состояния человеческого капитала в рамках действующей социально-экономической системы в результате развития общества. Человеческое развитие по сравнению с человеческим капиталом включает не только экономические, но и культурные и институциональные компоненты. Представлена схема взаимосвязи процессов формирования человеческого капитала и человеческого развития. Процесс формирования человеческого капитала не может осуществляться вне общества, поэтому он обуславливает возникновение внешних эффектов. Доказано, что одной из задач человеческого развития является минимизация негативных экстерналий человеческого капитала, направление возможностей и навыков человека на его развитие и развитие общества. Превышение отрицательных экстерналий над положительными приводит к рецессии, и наоборот - превышение положительных над негативными - к прогрессу в области человеческого развития. Выяснено, что институты, действующие в обществе, могут уменьшать негативные экстерналии человеческого развития и стимулировать положительные. Обосновано, что институциональная система должна обеспечивать стимулирование положительных экстерналий человеческого развития и ограничение отрицательных. Из этого следует, что институты выступают связующим звеном социального и экономического аспектов развития. Сделан вывод, что государственная поддержка человеческого развития должна быть направлена не только на оказание адресной материальной помощи, а прежде всего на создание условий для реализации возможностей в пользу отдельному человеку и обществу в целом. Важно не только предоставление государством возможностей по обеспечению условий человеческого развития, но и активная жизненная позиция субъекта человеческого развития по реализации предоставленных возможностей

Ключевые слова: человеческий капитал, человеческое развитие, экстерналии человеческого капитала.

INSTITUTIONAL ASPECTS OF HUMAN CAPITAL AND HUMAN DEVELOPMENT

Stryzhak O., PhD (Economics), Associate Professor

*Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics,
Ukraine, 61166, Kharkiv, Nauky avenue, 9-A*

elle@lenta.ru

Institutions have direct influence on human activity by structuring and directing it. Therefore necessity of expansion an economic approach to study a human by use institutional economics instruments is grounded in the Article. Social institutions drive people to cultivate, to direct their knowledge and abilities at improving not only their own well-being, but also to use them in the interests of society. It is concluded, that human development is closely connected with human capital. From these positions human development is defined as a qualitative, permanent and dynamic changing the condition of human capital within the limits of the current social-economic system due to development of society. Human development as compared with human capital includes not only economic, but also cultural and institutional components. Scheme of interconnection the formation of human capital and human development is presented. The formation of human capital causes the appearance of externalities. Negative externalities of human capital can lead to direct and indirect losses for society and private persons. Established that minimization of negative externalities of human capital is one of objectives of human development. Exceeding the negative externalities of positive leads to recession, and vice versa - exceeding the positive over negative - to progress in human development. The author found that institutes which are acting in society can reduce the negative externalities of human development and stimulate positive externalities. It is concluded, that government support of human development must be directed not only at providing targeted financial assistance, and first of all on creation of conditions for realization of possibilities for the benefit of individuals and society as a whole.

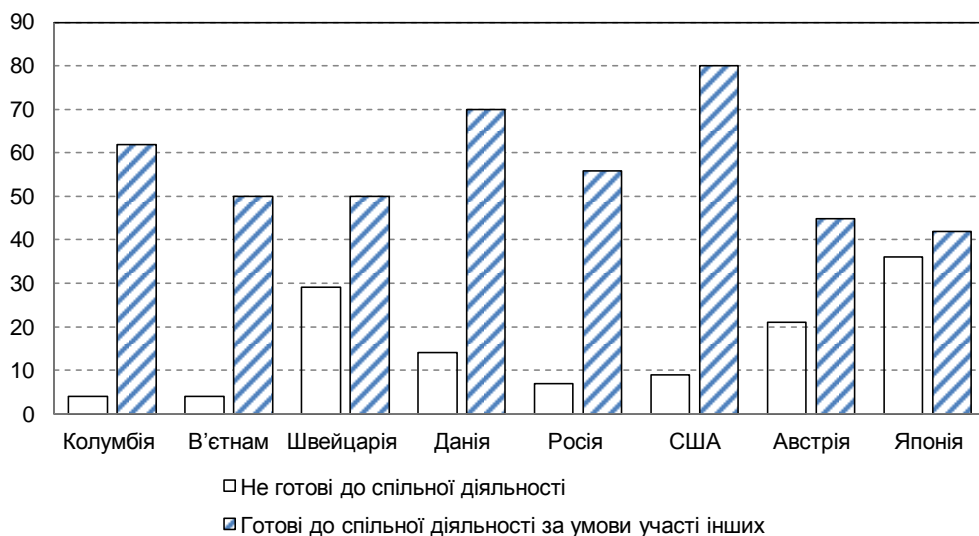
Key words: human capital, human development, externalities of human capital.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Сучасні тенденції розвитку суспільства змінюють місце та роль чинників виробництва у господарських відносинах. Набуття конкурентних переваг в глобалізованому світі залежить в першу чергу не від наявних природних ресурсів, і навіть не від індустріального виробництва, а від людських навичок та знань, втілених у інформаційноємні, інтелектуалоємні продукти, технології, послуги. Таким чином, спроможність країни щодо розвитку людських ресурсів та їх подальшого застосування у виробничих процесах є необхідною передумовою забезпечення основи для сталого економічного зростання на довгострокову перспективу. Формування та використання на практиці людського потенціалу здійснюється завдяки реалізації заходів соціально-економічної політики держави, яка має бути орієнтована на розвиток людини та базуватися на провідних здобутках економічної науки з питань людського розвитку, людського капіталу тощо, з урахуванням мотивів, чинників та інших аспектів людської діяльності.

Слід зазначити, що суб'єкти економічної діяльності не існують ізольовано, а діють у взаємозв'язку і в рамках існуючої соціально-економічної

системи, яка за визначенням Воронкової В. Г. представляє собою «цілісну сукупність взаємопов'язаних і взаємодіючих соціальних та економічних інститутів (суб'єктів) і відносин з приводу розподілення і споживання матеріальних і нематеріальних ресурсів, виробництва, розподілу, обміну та споживання товарів та послуг» [1, с. 80]. Моделі поведінки людини докладно описані теорією людського капіталу, однак, незважаючи на її здатність пояснення багатьох явищ з позицій економічного підходу, поведінка людини не завжди піддається тлумаченню на основі виключно економічних положень. Наприклад, останні дослідження показують, що в реальному житті людина поводить зовсім не так, як це описано в економічних моделях. Так, вченими було доведено, що поведінка, яка передбачається стандартною економічною моделлю, та реальна поведінка, яку було продемонстровано учасниками проведеного експерименту, мають суттєві відмінності (рис. 1).

Примітка: Інші учасники спільної праці не підпадають ні під одну з цих категорій, і тому сума показників по стовпцях менше 100 відсотків.

Рис. 1. Реальна поведінка, продемонстрована учасниками експерименту [2, с. 10]

В умовах експерименту більшість людей готові співпрацювати на певних умовах і не прагнуть отримувати блага безкоштовно. Стандартна економічна модель припускає, що якщо людям надати можливість безкоштовно користуватися суспільними благами, вони нею скористаються, тобто частка населення, готових скористатися безкоштовними суспільними благами, дорівнюватиме 100%. Дані експерименту, проведеного у восьми країнах,

свідчать про те, що більшість людей співпрацюють на певних умовах і не прагнуть отримувати блага безкоштовно, «граючи в суспільні блага». Модель, що припускає прагнення людей отримувати блага безкоштовно, не підтвердилася в жодній з охоплених дослідженням країн. Дані висновки спростовують основну тезу теорії людського капіталу про те, що люди, діючи, керуються лише економічними мотивами.

Не можна заперечувати суттєвість економічних мотивів, які впливають на вибір того чи іншого варіанта дій, однак слід враховувати і ті інституціональні обмеження та чинники, які також впливають на людську поведінку, обмежуючи чи стимулюючи певні дії. Тому економічний підхід щодо дослідження людини, на наш погляд, має бути розширений за рахунок використання інструментарію інституціональної економіки, оскільки інститути здійснюють безпосередній вплив на людську діяльність, структуруючи та спрямовуючи її.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Важливість використання інституціонального підходу щодо дослідження людської діяльності в соціально-економічній системі обумовлено тим, що він суттєво розширює можливості її аналізу. Як зазначено у Національній Доповіді, визначну роль інститутів та досконалості процесів інституціоналізації сьогодні недооцінюють або свідомо ігнорують. Багато в чому як недооцінка, так і можливість маніпуляції роллю інститутів та інституціоналізації обумовлені відставанням розуміння інститутів у їх зв'язку з якістю функціонування людських систем. Між тим визначення сутності, змісту і механізмів інституційної динаміки є базовою умовою свідомого реформування в сфері економіки, природокористування соціального розвитку [3, с. 33].

Інститути, які діють у суспільстві, спонукають людей удосконалюватися, спрямовувати свої знання та здібності на підвищення не тільки свого власного добробуту, але й використовувати їх на користь суспільства. Інститути є складовою будь-якої соціально-економічної системи, вони визначають її устрій та особливості функціонування. Отже, вузько економічний підхід до людини як носія людського капіталу та джерела отримання доходу має бути розширений

за рахунок використання окремих положень інституціональної економіки, додавання неекономічних чинників аналізу, зважаючи на останні тенденції формування постіндустріального суспільства та відповідну зміну місця, ролі та статусу людини у системі виробничих відносин.

Дослідженню проблем інституціонального середовища, інституціональних аспектів, інституціональних умов формування, відтворення та розвитку людського капіталу, людського потенціалу присвячено роботи Брюховецької Н. Ю. [4] щодо аналізу стану інституціонального середовища в Україні та визначені його впливу на розвиток людського капіталу; Пустовійта Р. Ф. [5] з дослідження інституційного середовища розвитку людського потенціалу в Україні; Савіна Е. В. [6] з питань відтворення людського капіталу в інституціональній системі; Циренової А. А. [7] із відтворення людського капіталу в умовах змін соціальних та економічних інститутів, визначення взаємовпливу інституціонального середовища та людського капіталу; Солодухи П. В. [8] щодо дослідження інституціональних умов та чинників розширеного відтворення людського капіталу в умовах соціально-економічної трансформації; Кристиневича С. А. [9] із аналізу інституціональних умов відтворення людського капіталу в інноваційній економіці; Заборовської О. В. [10] із дослідження інституціональних засад формування та розвитку людського капіталу на регіональному рівні; Тархова П. В. [11] з питань інституціонального забезпечення якості людського капіталу тощо. Поряд з тим, окремі питання щодо аналізу інституціональних засад людського чинника економіки потребують подальшого опрацювання та розвитку.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ

Мета статті – визначення інституціональних аспектів людського розвитку та людського капіталу у їх взаємозв'язку.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Використовуючи інституціональний підхід до аналізу людського капіталу П. В. Солодуха зазначає, що «людський капітал – це інституціоналізована соціально-економічна форма буття робочої сили, яка виступає суспільною

цінністю і виражає систему відносин з приводу її формування, вдосконалення та використання» [8, с. 36]. На наш погляд, людський розвиток тісно пов'язаний з людським капіталом та становить собою якісну перманентну динамічну зміну стану людського капіталу в межах діючої соціально-економічної системи внаслідок розвитку суспільства. При цьому зауважимо, що людський розвиток у порівнянні з людським капіталом, включає не лише економічні, але й культурні та інституціональні компоненти (табл. 1).

Таблиця 1 – Компоненти людського розвитку [12, с. 110]

	Економічний компонент	Культурний компонент	Інституціональний компонент
Вимірювання компонентів ЛР	Ресурси	Ліберальні прагнення	Ліберальні права
Сфери формування компонентів ЛР	Соціально-економічна структура	Політична культура	Інститути режиму
Процеси, що формують компоненти ЛР	Економічний розвиток	Зміна цінностей	Демократизація
Внесок компонента в ЛР	Розвиток індивідуальних можливостей, опосередкований збільшенням доступу до ресурсів	Розвиток індивідуальних можливостей, опосередкований зростанням зазіхань	Розвиток індивідуальних можливостей, опосередкований розширенням прав
Каузальні пріоритети в формуванні компонентів	Доступ до ресурсів	Зазіхання	Індивідуальні можливості
Фокальна точка конвергенції всіх компонентів	Розвиток індивідуальних можливостей на масовому рівні = рівень людського розвитку в межах даного суспільства		

Тобто, якщо формування людського капіталу від особистості до макрорівня передбачає розвиток знань та спроможностей, які можуть бути використані у ринковому секторі економіки з метою отримання доходу, то людський розвиток, окрім цих знань та спроможностей, включає ще й такі, які підвищують культурний, освітній, моральний, духовний рівень особи, і хоча такі риси не можуть застосовуватися у виробництві прямим чином, вони сприяють розвитку особистості та забезпечують більш високу якість праці.

Оскільки процес формування людського капіталу не може здійснюватися поза суспільством, тому він обумовлює виникнення зовнішніх ефектів. Зовнішні ефекти чи екстерналиї виникають, коли взаємодія між двома чи більше

учасниками ринкових відносин впливає на третіх осіб, які не приймають безпосередньої участі у цій взаємодії, обумовлюючи їх вигоди (позитивна екстерналія) чи втрати (негативна). Цей вплив неможливо відобразити у ринкових цінах безпосередньо, однак в окремих випадках можлива непряма оцінка.

Екстерналії можуть призводити як до прямих втрат для суспільства і приватних осіб, так і до непрямих. Так, пряма шкода суспільству виражається у витрачанні державних чи приватних коштів на усунення негативних наслідків ринкової діяльності. Наприклад, забруднення вод стоками промислових підприємств призводить не тільки до масової загибелі риби та відповідно прямих втрат риболовецьких компаній, але й забруднює прибережну територію, може зіпсувати питну воду, а також викликати небезпечну епідеміологічну ситуацію у регіоні, відповідно погіршення стану здоров'я мешканців прилеглих територій, у найгіршому випадку - смерті та ін.

Непрямі втрати позначаються на стані третіх осіб непрямим чином, однак можуть бути оцінені: зокрема, допомога по безробіттю людині, яка хоча і зареєстрована на біржі праці й офіційно шукає роботу, але не бажає працювати та всіма засобами (як законними, так і незаконними) ухиляється від роботи, трансферти інвалідам, які отримали каліцтво на виробництві з причини пияцтва, наркотичного сп'яніння, нехтування правилами безпеки, недбалості тощо. Чи, наприклад, негативні екстерналії у вигляді забруднення повітря погіршують стан здоров'я мешканців прилеглих територій та можуть бути оцінені непрямом підсумуванням витрат на медичне обстеження, ліки, хірургічне втручання за вирахуванням втрат заробітної плати внаслідок погіршення стану здоров'я; і, навпаки, - позитивні екстерналії у вигляді благоустрою території та створення сучасної інфраструктури збільшують ринкову вартість квартир на цій ділянці, і тим самим відповідно сприяють підвищенню рівня добробуту їхніх власників.

До негативних екстерналій людського капіталу, зокрема, відносяться, спрямування навичок та кваліфікацій у тіньову чи кримінальну сферу,

здійснення злочинної діяльності або свідоме ухилення від трудової діяльності, байдуже ставлення до посадових обов'язків чи наявність шкідливих звичок, які призводять до невиконання чи неналежного виконання функціональних обов'язків. Зокрема, гроші та час, що використовуються на вживання тютюну, алкоголю чи наркотиків мають альтернативне використання та можуть бути витрачені на подорожі, відвідування музеїв, виставок тощо та інші речі, що збагачують культурний та освітній рівень людини. Інакше кажучи, якщо у людини є можливість вести здоровий образ життя та культурно вдосконалюватися, але вона свідомо обирає образ життя, який наносить шкоду її здоров'ю, вживаючи алкоголь чи наркотики, то вона шкодить не тільки собі, але й суспільству в цілому. По-перше, погані звички призводять до втрати здоров'я, а в окремих випадках до інвалідності чи передчасної смерті, що відбивається зменшенні працездатного віку та відповідно втрачених заробітках й недоотриманих податках до бюджету, збільшенні державних витрат на охорону здоров'я, прямих бюджетних трансфертах у вигляді пенсій та допомоги. По-друге, наркотична та алкогольна залежність часто викликає асоціальну поведінку, крадіжки, бійки тощо, що призводить до збільшення суспільних витрат на пошук злочинця та утримання його під вартою, окрім цього асоціальна поведінка може закінчитися втратою працездатності частково чи повністю для іншої особи. По-третє, діти в неблагополучних родинах часто хворі внаслідок спадковості чи недбалості, що відповідно збільшує суспільні витрати на утримання, охорону здоров'я, навчання таких дітей.

З урахуванням вищенаведеного представлено схему взаємозв'язку процесів формування людського капіталу та людського розвитку (рис. 2).

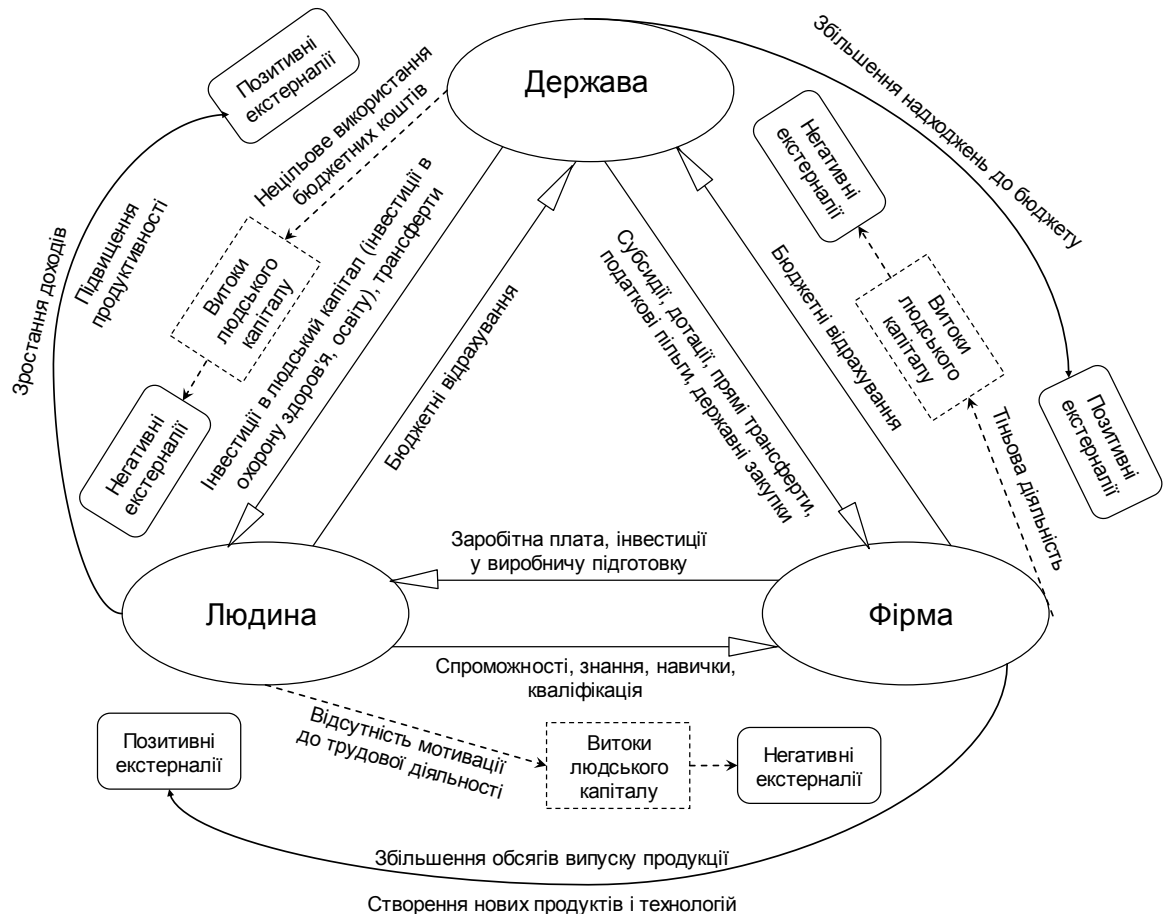

Рис. 2. Схема взаємозв'язку процесів формування людського капіталу та людського розвитку

Таким чином, одним з завдань людського розвитку є мінімізація негативних екстерналій людського капіталу, спрямування спроможностей та навичок людини на її розвиток та розвиток суспільства. Інститути можуть зменшувати негативні екстерналії людського розвитку та стимулювати позитивні. Перевищення негативних екстерналій над позитивними призводить до рецесії, й навпаки – перевищення позитивних над негативними – до прогресу в області людського розвитку.

Ефективна інституціональна система спонукає людей сплачувати податки, жертвувати на добродійність, здійснювати волонтерську діяльність тощо, тобто вчиняти такі дії, які не можуть бути пояснені з позицій неокласичного аналізу та економічного імперіалізму. Неформальні інститути у вигляді менталітету, культури, системи цінностей, прийнятій у суспільстві, стимулюють бажання людини розвиватися – наприклад, можна витратити час та дохід на споживання алкоголю, а можна – на подорожі та читання книг. І,

якщо в першому випадку ми отримаємо негативні екстерналії (погіршення здоров'я, рання смерть, конфлікти та висока імовірність скоєння злочинну й втрати роботи тощо), то у другому – позитивні (підвищення культурного рівня, оволодіння іноземними мовами, отримання корисних навичок та ін., відповідно можливість отримання більш престижної та високооплачуваної роботи). Отже, інституціональна система повинна забезпечувати стимулювання позитивних екстерналій людського розвитку та обмеження негативних. З чого можна зробити висновок, що інститути виступають поєднуючою ланкою соціального та економічного аспектів розвитку.

ВИСНОВКИ

Таким чином, забезпечені державою та суспільними інституціями, але не реалізовані особою можливості людського розвитку можуть обернутися виникненням негативних екстерналій. Отже, важливо не лише надання державою можливостей щодо забезпечення умов людського розвитку, але й активна життєва позиція суб'єкта людського розвитку щодо реалізації наданих можливостей. При цьому державна підтримка людського розвитку повинна бути спрямована не лише на надання адресної матеріальної допомоги, а насамперед на створення умов щодо реалізації можливостей на користь окремих людей та суспільству в цілому.

Наявність негативних екстерналій людського капіталу ставить питання про межі інвестування в людський капітал та людський розвиток. В теорії людського капіталу та людського розвитку обґрунтована необхідність інвестицій у людину, що саме по собі не викликає сумнівів та заперечень. Однак виникає об'єктивна необхідність визначити їх доцільний обсяг. Так, доступність вищої освіти, з одного боку, створює можливості розвитку спроможностей й підвищення знань, а з іншого – призводить до девальвації самого поняття вищої освіти, коли її наявність висувається в якості кваліфікаційної вимоги до таких професій, як продавець чи вантажник у супермаркеті. В останньому випадку отримані під час навчання знання, вміння та навички не використовуються за призначенням, що призводить до їх

часткової чи повної втрати й, відповідно, декваліфікації співробітника. В цьому контексті перспективним напрямком для подальших наукових досліджень є розробка науково-практичних рекомендацій щодо визначення оптимальних обсягів інвестування у розвиток людини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Воронкова В. Г. Філософія економіки: монографія / В. Г. Воронкова, А. М. Ткаченко; Запоріж. держ. інж. Акад. – Запоріжжя: ЗДІА, 2011. – 280 с.
2. Доклад о мировом развитии «Мышление, общество и поведение». 2015. Обзор. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.worldbank.org/content/dam/Worldbank/Publications/WDR/WDR%202015/Overview-Russian.pdf>
3. Сталий людський розвиток: забезпечення справедливості: Національна доповідь / кер. авт. колективу Е. М. Лібанова / Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи. – Умань: Видавничо-поліграфічний центр «Візаві», 2012. – 412 с.
4. Брюховецька Н. Ю. Інституціональні чинники розвитку людського капіталу підприємств / Н. Ю. Брюховецька, О. А. Чорна // Стратегія і механізми регулювання промислового розвитку: Зб. наук. пр. – Донецьк: ІЕП НАНУ, 2009. – С. 26-44.
5. Пустовіт Р. Ф. Пріоритетні напрями вдосконалення інституційного середовища розвитку людського потенціалу в Україні / Р. Ф. Пустовіт, І. Ю. Кочума // Фінансовий простір. – 2013. – № 1. – С. 70-81.
6. Савин Э. В. Воспроизводство человеческого капитала в институциональной системе. / Э. В. Савин // Российское предпринимательство. – 2005. – № 11 (71). – С. 72-77.
7. Цыренова А. А. Развитие человеческого капитала в условиях трансформации институциональной среды / А. А.Цыренова. – Улан-Удэ: Изд-во ВСГТУ, 2006. – 88 с.

8. Солодуха П. В. Институциональные основы воспроизводства человеческого капитала: дис. ... д-ра экон. наук: 08.00.01 / П. В. Солодуха. – Москва, 2004. – 338 с.

9. Кристиневич С. А. Институциональные условия воспроизводства человеческого капитала в инновационной экономике: Монография / С. А. Кристиневич, А. М. Омелянюк. – Брест: Издательство БрГТУ, 2008. – 152 с.

10. Заборовская О. В. Формирование и развитие человеческого капитала в регионе: институциональный подход: дис. ... д-ра экон. наук: 08.00.05 / О. В. Заборовская. – Санкт-Петербург, 2005. – 460 с.

11. Тархов П. В. Институциональное обеспечение качества человеческого капитала как залог устойчивого развития экономики / П. В. Тархов // Научные труды ДонНТУ. Серия: экономическая. – Выпуск 103-1. – 2006. – С. 130-136.

12. Вельцель Х. Человеческое развитие и “взрыв” демократии: вариации изменений режимов среди 60 обществ / Х. Вельцель, Р. Инглхарт // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2008. – № 1. – С. 85–118.

REFERENCES

1. Voronkova, V.G. and Tkachenko, A.M. (2011), *Filosofiya ekonomiky: monohrafia [Philosophy of Economics: monograph]*, DIG, Zaporizhzhia, Ukraine.

2. World Development Report 2015: Mind, Society, and Behavior (2015), available at: <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/20597> (access August 27, 2016).

3. Libanova, E.M. (Eds.) (2012), *Staliy lyudskiy rozvitok: zabezpechennya spravedlivosti: Natsionalna dopovid [Sustainable Human Development: Ensuring Equity: National Report]*, Vizavi, Uman, Ukraine.

4. Briukhovetska, N.Yu. and Chorna, O.A. (2009), “Institutional factors of development of human capital enterprises”, *Stratehiia i mekhanizmy rehuliuвання promyslovoho rozvytku: Zb. nauk. pr.*, IEP NANU, Donets'k, pp. 26-44.

5. Pustoviyt, R.F. and Kochuma, I.Yu. (2013), “Priority directions of improving the institutional environment of human development in Ukraine”, *Finansovyj prostir*, vol. 1(9), pp. 70-81.

6. Savin, E.V. (2005), “Reproduction of human capital in the institutional system”, *Rossijskoe predprinimatel'stvo*, vol. 11 (71), pp. 72-77.

7. Tsyrenova, A.A. (2006), *Razvitie chelovecheskogo kapitala v uslovijah transformacii institucional'noj sredy [Development of human capital in conditions of transformation of institutional environment]*, Publishing house VSGTU, Ulan-Ude, Russia.

8. Solodukha, P.V. (2004), “Institutional foundations of reproduction of human capital”, Thesis abstract for Doct. Sc. (Economics.), 08.00.01, Russian State Social University, Moscow, Russia.

9. Kristinevich, S.A. and Omelyaniuk, A.M. (2008), *Institucional'nye uslovija vosproizvodstva chelovecheskogo kapitala v innovacionnoj jekonomike [Institutional conditions for the reproduction of human capital in the innovation economy]*. BrGTU, Brest, Russia.

10. Zaborovskaya, O.V. (2005), “Formation and development of human capital in the region: the institutional approach”, *Doctor's thesis*, 08.00.05, Institute of Regional Economics Problems, Saint Petersburg, Russia.

11. Tarhov, P.V. (2006), “Institutional support of the quality of human capital as the key to sustainable economic development”, *Nauchnye trudy DonNTU. Serija: ekonomicheskaja*. vol. 103-1, pp. 130-136.

12. Welzel Ch. and Inglehart R. (2008), “Human Development and the “Explosion” of Democracy: Variations of Regime Change across 60 Societies”, *Sociologiya: teoriya, metody, marketing*, vol. 1, pp. 85–118.